

NÉMETH ISTVÁN RÓL

TOLNAI OTTÓ

A TENGER SZÍNE

Jól tudom, milyen nehéz helyzetben van a kritikus, amikor kis helyen kell egy egész könyvet, egy egész írói kozmoszt bemutatnia, ám furcsamód semmi-vel sincs könnyebb helyzetben az a glossza- vagy esszéíró sem, aki már eleve lemond az egész ismertetéséről, s csupán egy számára érdekes részletet szándékozik felmutatni. Mert ha valóban fel akarja mutatni, ha valóban meg akarja csillantani a részben az egészet – mert, ne tagadjuk, rejtett szándéka neki is ugyanaz, mint a kritikusnak –, legalábbis annyi időt kell szentelnie az egészhez kötődő gyökerek, hajszálygyökerek elmetszésének, újrakötésének, mint amennyire szükség lett volna a könyv részletes ismertetéséhez, körüljárásához. A mi esetünkben még ennél is bonyolultabb esetről van szó, ugyanis az elkülönítésre kiszemelt részlet, rész éppen magáról az egészből, a végtelenről szól. Tehát e rész felcsillantásával a szó szoros értelmében az egész végtelent kellene felcsillantatnunk.

Németh István novelláskötetének, a *Hegyomlásnak* A tenger színe című írását szándékozom elemezni. Azért éppen ezt, mert úgy hittem, így egyúttal két dolgot is elvégezhetek: letudhatom képzőművészeti kritikusi penzumomat, és egy fontos könyv új, más dimenziójára is felhívhatom a figyelmet.

Zavarom éppen itt kezdődött. Ez az új, más dimenzió ugyanis nem érinti a könyv egyértelműen felismerhető központi problematikáját, motívumkörét. Nem érinti a felszínen, javítottam ki magamat azonnal, de igenis érinti a könyv mélyebb rétegeiben. Németh István rejtett motívumáról van szó, aminek a lehetőségét már rég megéreztem, ami a dubrovniki téli tárcákban azóta már konkrétan is megmutatkozott. Pontosabbak lennének tehát, ha azt mondanánk: e könyvben látszólag mellékes motívum, ám a Németh-opusban felmerülőben van, majdan akár központi helyet is elfoglalhat.

A vajdasági (a jugoszláviai magyar) író és a tenger, az Adria.

Kiszemelt írásában Németh ideális formájában mutatja meg ezt az izgalmas

problémát. A novella afféle háttérrel ad, távlatot, hitelt a *Hegyomlás*nak. És éppen ez az, ami a legjobban hiányzik a hasonló dolgokkal (a háború utáni időszak beszolgáltatásnak, kollektivizációnak nevezett jelenségével) foglalkozó könyvekből.

Régóta kerülgeti Németh a tengert, régóta fárasztja az isteni öreget, Próteuszt, aki, ha cselt tudnánk vetni neki, megmondaná az igazat, az utat... És most, e rövid szövegében megtörtént a csoda: mértéktartásával, ravasz cselességével – bölcsességével – sikerült csapdába ejtenie, megragadnia a megragadhatatlant. Sikerült valami lényegeset mondania a tengerről. Kimondania a kimondhatatlant. A tenger színét, végtelenségét.

Régóta hangsúlyozom a jugoszláviai magyar író specifikus, ambivalens viszonyát a tengerhez. Egyáltalán nem véletlen, hogy a világirodalom egyik legszebb tenger-novelláját, amit nyugodtan állíthatunk akár a *Halál Velen-cében* mellé is, éppen egy szabadkai születésű író írta, Kosztolányi, akit Rónay egyenesen mediterránnak nevez. (A Csókra gondolok, de a mi szempontunkból tanulságos lenne a Kék gyász című novella és a tengerrel foglalkozó úti-jegyzetek is mind.)

Németh kis írásában ez a tengerkomplexus szépen vizsgálható. Egy idős vajdasági tanító monológja a novella. De nem elmondott, hanem a főhős által leírt monológja. Ugyanis Fekete tanító (figyeljünk a nevére!) szereti a hasonló kézimunkát, mint amilyen a cigarettasodrás, a hegedülés, a festés és a – firkálás. Azt meséli el, írja le, hogyan nézte előző nap az ablakból, asztalától dédunokája és felesége készülődését a tengerre. Akkor, ott tört rá a kérdés: „vajh milyen lehet az a tengerpart, milyen lehet a tenger színe, a tenger végtelensége?”

Az agg tanító (a figura kiválasztása külön figyelmet érdemelne – e régi típusú tanítóknál, csak most látni, egy-egy kis polihisztor élt) létünk, a világ egyik alapkérdését teszi fel, óhajtja tetten érni: a végtelenséget. Érdekes megfigyelni, hogy az aggastyán gyengéd, érzékenyült, melankolikus hangján milyen kitartóan, milyen könyörtelenül ismétlődik, afféle hullámmozgást idézve ez az alapkérdés: „Azt mondják, a tenger alkonyatkor elpihen, a tükre kisimul, és könnyű lesz, mint a selyemkendő. Valójában milyen lehet a tenger, hányféle? És milyen a színe?” Már itt, a kérdés másodszori visszatérésénél, akkor, amikor könnyűnek nevezi, selyemkendőhöz hasonlítja, megragadja: lefesi. De mint mondtam, ilyenkor azonnal eltávolodik a témától. Arról mesél, miért nem jutott el sosem a tengerre, noha többször készült „áldott emlékü” asszonyával. Nem jutott le, ám azért, mint mondja, nem voltak boldogtalanok. „Sosem kapaszkodtunk olyasmire, amit nem érthettünk el. A tenger nem volt elérhetetlen számunkra, éppen csak mindig akadt ennél előbbre való.” Elérhetetlennek nevezi, majd azt mondja, nem volt elérhetetlen. Tehát a tenger

nem elérhetetlen, éppen csak mozdulnia kellett volna, mint ahogyan az ember kinyúl egy tükörért, egy szép, kék selyemkendőért.

Igen ám, de ha mozdult volna irányába, abban a pillanatban megszűnt volna az elérhetetlen végtelenség lenni. És itt mutatkozik meg Németh ravaszsága, bölcsessége. Nem mozdul, ha mozdul, inkább hátrál. És akkor a „szép szörnyeteg”, a tenger, a végtelenség megmutatja magát mint egy puha selyemkendő, kezéhez simul. Ismét másról kezd beszélni, majd váratlanul, a refrénszerű alapkérdést halljuk: „Ó, igen, a tenger színe! Honnan ez a hirtelen támadt emésztő, képtelen kíváncsiság?” De újra eltávolodik, mondván, hosszú élete során nem tűnődött a tengerről, noha mint tanító „Tudtam minden tengerek nevét, minden szigetek nevét, egy egész életet töltöttem el a fekete táblára akasztott nagy térkép előtt, s csak a nádpálca hegyével érintve a térképet, a szóban forgó tengereket és szigeteket, tengeröblöket, fjordokat”. És a könnyű selyemkendő után a nádpálca hegyével megérintett térkép tengereivel itt mondja ki, itt érinti meg másodszor is.

Jeleztem, miközben mesél, ír, végig az az érzésünk: fest. Érezzük, megtalálta azt a festéket, azt a tónust, amivel az állandóan távolodó, üresedő valami megragadható, pozitívummá varázsolható. Míg nézte dédunokája csomagolását, előző nap arra gondolt, „hogyan holnap ilyenkor már lent lesznek a tengeren, már meg is fürödtek, már úsztak is egy nagyot. És hogy én a dédunokám szemével látni fogom azt a tengert, a tenger végtelenjét, és ezt látni fogom akkor, akkor is, amikor már nem leszek az élők sorában”. Ez a végtelen harmadik megérintése. Ami után azonnal a visszavonás következik: „Pedig én az ő szemekkel nem fogom meglátni a tengert, a tenger színét, a tenger végtelenjét. Hogy is élhetett bennem eddig ily balga képtelenség!”

És itt már közel is kerültünk a novella befejezéséhez. Az „újfent” elérzékenyülő aggastyánra nyitják az ajtót, elbúcsúzni jönnek. És a végső szót, azt, amiben a végtelenség egyértelműen megragadatik, dédunokájáék szájába adja. „Megöleltem őket. Netán ha elmaszatolt könnyemet ott érezték az arcukon, csak mosolyoghattak magukban. Nem a világ végére készülnek, csak ide a tenger partjára, nyaralni, úgy látszik, az öreget ez mégis megindította. Mostanában minden kicsinységen elérzékenyül.” Figyeljük csak meg, ismét milyen ravasz módon hozza ide a lábunk mellé a végtelen távolságokat: „csak ide – mondja –, a tenger partjára”. Ez az az ambivalencia, ami annyira jellemzi a vajdasági embert, a jugoszláviai magyar író. A tenger, az Adria egyszerre jelenti számára a távolit és a közelit. Egyszerre alföldi és mediterrán.

Az a szó, amiben a többszöri megérintés (kendő, térkép, dédunokájáék szemé) után végképpen fixálódik a tenger végtelensége: a *kicsinység*. Pontosabban az a képesség, hogy a legnagyobbat, hogy a végtelent *kicsinységnek* tudja nevezni. Fekete tanító tényleg úgy írja: festi a tenger végtelenjét, akárha cigarettát sodorna.

A könyv olvasása közben állandóan az volt az érzésem, kifejezetten vajdasági, konkrét történelmi időben játszódó novelláihoz éppen itt, ebben az írásban keverte ki a festéket, találta meg a tónust. Mert Németh István prózájában éppen olyan fontos a tónus, akár a festőknél, költőknél – és tegyük hozzá, a nagy prózaíróknál. De Németh bölcsessége nemcsak a tónus, nemcsak az aprómunka esetében figyelhető meg, a látószög meghatározása is ugyanolyan lényeges. Legtöbbször a család szemszögéből mutatja a történetet. Az asszony és a kislány csodálkozik például rá arra a pisztolyra a könyv tán legjobb novellájában: „A temetés után való napokban történt, egy vasárnap reggel, apa még lustálkodott az ágyban, anya szokás szerint rendezgette, keféltette, tűzőgette apa egyetlen szál, agyonkoptatott, már foszlásnak induló ruháját (mindennap ez volt apán, ebben járt „be”, teljesen elnyűtte már, de újra nem futotta, s abban az időben nem is nagyon lehetett szövethez jutni, csak pontra adták, mi is kaptunk vásárlási bont, vagy ahogy akkor neveztek: pontot, csakhogy apa azt a képtelen elvet vallotta, hogy ő majd akkor áll sorba, ha már mindenki kapott – annyi viszont sose volt, hogy jutott volna mindenkinek), anya most is ezt az agyonstoppolt ruhát agyusztálta, előbb a nadrágot vette alaposan szemügyre, aztán a zakót akasztotta le a fogasról, »mi ez a nehéz ebben a kabátban?« – kérdezte, apa villámgyorsan felkőnyökölt az ágyban, de mielőtt szóhoz jutott volna, már ott sötéltelt anya kinyújtott tenyerén a pisztoly.

– Ez micsoda? – kérdezte halálra váltan.”

És ez a kérdés ismét úgy tud hangzani, akkora akusztikát tud kapni Németh prózaművészetében, mint Fekete tanító világunkat, „létünk birodalmát” érintő, metafizikus kérdése: „milyen lehet a tenger színe, a tenger végtelensége?” Annál inkább, mivel a halál (nézzük csak meg, hogyan csempészi be e kifejezést!) mind a két esetben, az asszony (kislány) és az aggastyán kérdésében egyformán ott rejtőzködik.

DUBROVNIKI LEVÉL NÉMETH ISTVÁNNAK

A repülő kis ablakára tapadva várom, hogy feltűnjön a tenger, megcsillanjon az az abszolút más (mátság), abszolút idegen közeg – amihez misztikus módon mégis valami közünk van nekünk, alföldi embereknek.

És feltűnik, megcsillan. És alig tudom türtőztetni magam, hogy ne kezdjek el ujjongani, mint kisiskolás koromban, majd kiugorva a vonatablakon.

Igen, számunkra az Adria megpillantása a legnagyobb csoda – a legnagyobb, ismétlem. Megfigyeltem magamon, más tengerek és óceánok megpillantása megközelítően sem hat rám ilyen intenzíven. Ez egyszerűen semmi máséhoz sem hasonlítható élmény.

Megpillantom a város egyedülálló, zárt formáját. Első gondolatom, Németh Pista már biztosan lent van, noha tudom, majd csak egy hónap múlva fogsz jönni immár rendszeressé vált téli üdülésre (ami különben egyáltalán nem üdülés, hanem ugyanolyan szenvedélyes újságírói-írói nyomozás, mint azok az egész évben tartó bácskaiak).

Nem tudom, miért, az utóbbi időben a kubisztikusan zárt városok vonzanak, azok, amelyek afféle modellekként valójában meg is ihlették a kubistákat: Saint Geminino, Assisi és hát persze a provance-i városok. (Minden bizonynyal ezért körözök majd most, az elkövetkező napokban is annyit a falakon kívül.)

Bóra bőrözteti a tengert. Innen fentről pontosan úgy tűnik: bőrozik. Már nem is emlékszem, mikor éltem utoljára ezzel a kifejezéssel. Pedig hogy örültünk egykor, ha bőrozni kezdett a pocsolya, ha csörgő celofánt vont rá a fagy, majd ha csöpp jégén seggre is vágódhattunk – hogy örültünk, ha bőrozni kezdett a Körös, a Kis-tó, netán maga a Tisza is! S most, íme, ott lenn, a bóra magát a végtelent bőrözteti. Nincs kizárva tehát, majd a jégen kell landolnunk, s korcsolyán érkezünk a szállodákba.

Különben a bórától függetlenül is olyan sűrűnek, erősnek, tútelítettnek látszik a lenti rengő kobaltmassza, hogy szinte természetesnek tűnik, akár járni is lehetne rajta. Lehet, mert már korán a festészet konkrét megfogható anyagába földeltem a költői kategóriákat, nekem sosem is tűnt különösnek az, hogy Krisztus a tengeren járt. Goethe egyik jegyzete jut eszembe, amelyben a megfestendő tárgyról elmélkedik, mondván: „az Evangélium egészében nem lehetnék magasabb s kifejezőbb tárgyat ama *Krisztus*nál, ki könnyedén a tengeren járva, a süllyedő *Péter* segítségére lesz”.

Estére már sirokkóra fordul, hatalmas, halványzöld fényű, drága csillárokat csapkod teraszunk alatt a sziklához...

Noha Dubrovnik azonos számomra a tengerrel, az Adriával, mégisincs különösebb Dubrovnik-élményem. Egy nyárra emlékszem például, amikor Domonkossal az Imperialban játszó újvidéki muzsikások hangszerei között aludtunk a padlón – abból tán kifutná egy novellára, de más hirtelen nem is jut eszembe. Mindig szerettem elugrani Dubrovnikba külföldi barátaimmal, s míg ők ámultak-bámultak, én mezítláb végigmentem a Stradunon. Ezért nincs nekem különös, nagy Dubrovnik-élményem, mert mindig ez a bevonulás, ez a mezítláb való „mennybemenetel” ismétlődik, mindig ez a legnagyobb dolog, ami itt megtörténhet velem. Ez is gyerekkori élményhez kötődik: mezítláb menni a kocsiót nullássá örölt porában.

Az érdekes az, hogy most a nagy hidegben is úgy érzem: mezítláb lépkedek. Most sem történik semmi szokatlan. Tán még az a legszokatlanabb, hogy ebben a zárt, kubisztikus, esőkkel, viharokkal fényesre síkált városban úton-út-

félen a Te jelenlétedet érzem. Jól tudod, mennyire kedvelem dubrovniki riportjaidat, mennyire szurkolok Dubrovnik-könyvednek, de azt nem hittem volna, hogy ennyire beloptad volna magad a város leglelkébe. Az üres piacnál, azon a jezsuiták templomához vezető, gyönyörű (számomra legszebb) lépcsőn vagy a torony alatt kilépve a falszorosba, mindig úgy érzem, feltűnsz, beléd ütközöm. És már kezdem is mesémet: a neked való történetet egy neked való emberről.

A ház nagyságú, halványzöld hullámokat nézve sokat vagyok egyedül a szobában – és azon tűnődöm, *milyen színű a tenger*. És ebben a tűnődésben, mondanom sem kell, a te novellád is benne van, a te novellád, amit tán legjobban szeretek a vajdasági novellák közül. Így, noha nem vagyok bogarászó típus, néhány Dubrovnik-vonatkozású írás, régi dokumentum is megfordul a kezeim között. Így akadtam a te történetedre, figurádra. Első reakcióm az volt: ezt azonnal meg kell írni, el kell mesélni Pistának!

Corvin Mátyás borbélyáról van szó: a dubrovniki származású Stjepanról. Mint mondják, nemcsak borbély volt a nagy királynak, hanem afféle intimusa is. Tetemes vagyonra tett szert, szép háza volt Budán, mint megjegyzik, nagy gyümölcsössel. De Mátyás halála után Stjepan, az utód levelével tarsolyában:

SERVITOR SERENISSIMI REGIS HUNGARIAE,

visszatér Dubrovnikba. És életének hátralevő részét itt éli le, afféle nyugdíjas-ként.

Igen, ez egy Pistának való figura! Egészen biztosan felkutatná nyomait, megtalálná kedvenc kis konobáját, amely előtt, sűrű vörös bor mellett, Budáról, a király nagy hadjáratairól álmodozik. És milyen fantasztikus interjút készítené vele! Mit interjút, novellát, regényt írna róla. Nagyregényben szólaltatná meg.

Először is, ebben bizonyos vagyok, a kése felől kezdené faggatni. Nem mutatná-e meg, melyik is az a penge, amellyel Corvint utoljára borotválta. Hol szerezte be, hányat nyúlt el a jellegzetes arcon. Voltak-e problémái a nagy gegával? És hát a szappan, milyen volt akkor, ott, Budán a borbélyszappan. Sorra kezébe venné a kis és nagy ezüstedényeket, tálakat. Természetesen kifaggatná, naponta borotválta-e Mátyást a hadjáratok alatt? Az ütközetek hajnalán. Milyen alkalmakkor vágatta ki, egyáltalán kivágatta-e nagy orrából, füléből a szőrzetet? Hosszú haját hogyan gondozta?

És amikor már ezeken a semmis szakmai dolgokon keresztül egészen közel kerülne Stjepanhoz (nem csoda, hisz újságírói évei alatt hány borbélyal készített interjút!), Pista észrevétlenül az udvari pletykák, hétköznapi felé terelné a szót, hogy végül is kiszedjen belőle valami új, lényeges momentumot Pannoniusz és az uralkodó konfliktusát illetően.

És persze Stjepan kérdés nélkül is mesélne még aztán a Budán meg-

forduló dubrovniki követekről, csillagászokról, kőfaragókról, a királynő, Beatrice dubrovniki gyóntatópapjáról stb. stb.

Lajos király keze, Szent István koponyájának itt látható szilánkjá nekem nem mond semmit, de ez a borbély, ez egészen lázba hozott. Igaz, fogalmam sincs, ezt az érdekes figurát feldolgozta-e már a magyar történetírás, belletrisztika. Ha nem, pesti filosz barátaim minden bizonnyal nyomára fognak bukkanni, és én a feltárt anyagot rendelkezésedre bocsájtom, hogy lassú, alapos helyszíni nyomozásodban segítssek. Én ugyanis a dologhoz ennyiben járulhatok hozzá. Sajnos, csak ennyiben.

Ülök itt, a hatalmas, halványzöld hullámokra meredve, várom, mikor robannak be szobámba, mikor verik szét ezeket az üres, modern szállodákat, s titkon örülök, hogy ilyen ítéletidőben minden bizonnyal nem repül fel velünk a gép. És itt maradunk.

A dolgozatot, amelyben Stjepanra bukkantam, el is felejtettem említeni, a Dubrovnik című folyóiratban olvastam, abban a folyóiratban, amelynek a titkára barátom, Luko Paljetak hívta fel a figyelmem. Róla már tettem említést neked. Ha találkozunk, megmutatom verseit, hisz Dubrovnik rejtélyes szellemének tán legjobb ismerőjéről van szó. És ha már költőknél tartunk, meg kell említenem egy másik barátomat is a dubrovniki mellett, egy budait. Szepesi Attilára gondolok, akinek Ének Mátyás királyról (Kályhacsempe Mátyás király alakjával a Budai Várban, a XV. századból) című verse épp mostanában került a kezembe. Körülbelül egyidősek Paljetakkal. Attila versének befejező soraival búcsúzom – kissé zavartan, ugyanis mire letisztáztam leveletem, hazatértem Újvidékre, te pedig elrepültél Dubrovnikba:

... Ülsz trónusod magasan,
 ahogy kályhacsempére álmódott a régporladt magyar mester,
 időálló festéket keverve ásványokból és
 a messzi tenger szépiáiból, port és olajat elegyítve,
 lassú tűzön izzítva a fortyogó, tarka levét: az arany-
 sárgát, a haragoszöldet meg a húsvörösset;
 ülsz magasan, fejed egy pillanatra előre-biccen és
 nem tudni, tán napfény-áztatta erdőidre vagy
 a harcterek fölött keringő keselyűkre gondolsz.